

MOHAY TAMÁS

Egy ünnep alapjai

A csíksomlyói pünkösdi búcsú új megvilágításban*

A csíksomlyói pünkösdi búcsú Erdélyben a régi és nagy ünnepek közé tartozik. Csíksomlyó tradicionális Mária-kegyhely, ahol ferencrendiek vezetésével évszázados ünnepi gyakorlatok alakultak ki, melyek a történelmi körülmények változásai közepette is megtartottak bizonyos állandóságot. A nyilvános, teljes és szabad búcsújárás betiltását, 1949-et követően negyven évig mintegy rejtve zajlott az ünnep, a hatóságok részéről tapasztalt túrés határait folyamatosan tágítva. 1990 óta minden korábbit meghaladó tömeg van jelen pünkösdkor Csíksomlyón, s e tömeg összetétele minden korábbinál nagyobb mértékben kiterjed a magyar nyelvterület egészére, sőt azon túl is. A tanulmányom két új eredményt szeretne a szakmai nyilvánosság kritikus figyelmé elé tárni: az első a búcsú eredettörténetével, a második a búcsújárás folyamatosságával kapcsolatos.

Az eredettörténet

Egy hosszabb, immár tíz éve tartó kutatás keretében azt vizsgálom, hogyan találkozik össze a csíksomlyói pünkösdi búcsúban a vallási hagyomány és a nemzeti önkifejezésre törekvés (Mohay 1992; 1996; 1997). A jelenkutatás és a változások néprajzi vizsgálatát követően fordult figyelmem a búcsú múltja, eredete felé.

A búcsúval kapcsolatos narratívák közül az egyik legértékesebb a hargitai csatáról szóló történet. Eszerint az ünnep, vagyis a pünkösdi szombati búcsújárás eredete 1567-re megy vissza, amikor János Zsigmond erdélyi fejedelem haddal próbálta a csíki székelyeket unitárius hitre téríteni. A székelyek azonban a csatában győzedelmeskedtek, az ütközet ideje alatt a gyerekek és az öregek a templomnál imádkoztak, majd a visszatérőket győzelmi ágakkal fogadták. A győzelmet a csodatevő Mária-szobor előtt köszönték meg, s ennek emlékkünnepe lett pünkösdi szombatján a búcsújárás Csíksomlyóra.

Ez a történet manapság és az utolsó száz évben közkezen forog, széles körben elterjedt. Megtaláljuk a búcsúról és a kegyhelyről szóló népszerűsítő munkákban éppúgy, mint útikönyvekben, feldolgozásokban (például Lévy 1935:365–366; Pálfi 1975; Katolikus Lexikon II:448; Székely 1995:186–187; Soós 1996; Léstyán 1996 I:193; Sávai 1997:103–105; Vofkori 1998 II:28–29). Említése nem hiányzik a búcsúval kapcsolatos ünnepi beszédekből és újságcikkekből sem (Egyed 1990; Gy. A. 1995; MTI 1995). Domokos Pál Péter Kájoni Cantionale-kiadásának elején, a történelmi áttekintésben hozza (1979:6–9). Ferences szerzőknél ismételt előfordul (György 1930; Benedek é. n.; Boros 1994:75–79; Papp 1995:15). Gyimesből népi elbeszélésből is közölték (Tankó 1996:73). Feltűnő viszont, hogy a hargitai csatáról csakis a csíksomlyói pünkösdi búcsúval kapcsolatban esik szó; azon kívül nem találkoztam vele sem történelmi forrásokban, szakmunkákban,

sem egyéb, a kort, János Zsigmond fejedelmet, az unitárius vallás terjedését vagy a katolikusok székelyföldi megmaradását tárgyaló írásokban.¹ Egyetlen kivételként egy múlt századi unitárius beszámoló említhető, amely Haynald Lajos erdélyi püspök jezsuiták melletti kiállásával helyezkedik szembe, és mellékmondatban „történeti adatnak” nevezi az általa megemlített ütközetet.²

Az első szöveg, ami ezt az eseményt hírül adja, mai ismereteink szerint 1780-ból való, attól kezdve azonban igen gyorsan feltűnik számos különböző helyen. Ezt megelőzően nem tudunk olyan, akár egykorú, akár későbbi szövegről, amely elbeszelné a hargitai csatát, vagy ismert történeti tényként utalna rá. Az, hogy az első forrás jó kétszáz évvel az említett esemény után kelt, indokoltá teszi, hogy rákérdezzünk e történet „valódiságára”, s kételyeink megalapozottsága esetén az egész narratívát egy másik értelmezési keretbe kell helyezni.

A búcsúnak ezen eredettörténetét tudomásom szerint eddig hárman tették óvatos kritika tárgyává: Rugonfalvi Kiss István (1939) debreceni (református) történészprofesszor, Fodor Sándor csíksomlyói származású író (1979: 114–115) és Simén Domokos (alias Tódor Csaba) unitárius lelkész (1999). Következtetésük egyértelműen az, hogy a hargitai csatáról szóló történetnek nincsen igazolható valóságalapja. Egymástól független gondolatmenetük a történeti körülmények mérlegelésén alapult, szövegek elemzésébe nem mentek bele. Simén Domokos például arra utal, hogy az unitárius vallás csak 1568 után indult el Erdélyben hódító útjára, csak 1571-ben lett bevett vallás. Továbbá nincsen adat semmiféle megtorlásról, büntetésről (noha ilyenek jól ismertek az 1562. évi székely felkeléssel kapcsolatban, vö. Demény 1976). Továbbra sem fölösleges tehát a kérdést alaposabban körüljárni, noha magam sem gondolom, hogy a további kutatásnak már nincsenek feladatai e téren. Figyelmes áttekintést érdemel a teljes emlékirat-irodalom, Erdély történetének 17–18. századi, részben kéziratban levő latin nyelvű történeti irodalma. Természetesen előkerülhetnek újabb vagy elveszettnek hitt régi források, különösen a 16–17. századi ferencesekre vonatkozóan (ahogy ez történt például Gyöngyösön 1998-ban, ahol megtaláltak évtizedekkel korábban elrejtett könyveket, iratokat [vö. Fáy 1999]).

A Cserey-szöveg

A hargitai csata leírásának forrásául leggyakrabban id. Cserey Farkas 1780-ból való, *Geographia Mariana Regni Hungariae* című munkájára szoktak hivatkozni. Cserey Farkas művét eddig legpontosabban 1862-ben Nagy Imre idézte *A csíksomlyói tanoda és nevelde* című írásának egy jegyzetében, a gyulafehérvári püspöki levéltárban őrzött eredetiből (lásd I. számú melléklet).³ Ha ez a kézirat Csereytől származik, akkor mindenestre az ő művét kell az egyik legkorábbi kiindulópontnak tartani a hargitai csata leírásához. Cserey helyett azonban az ő udvari apja, Katona György (vagy Elek, ahogy Orbán Balázs említi) szerepel szerzőként Domokos Pál Péter közlésében (1979:6); lehetséges, hogy ő volt a valódi szerző, de lehet, hogy csak a másoló.

Cserey Farkas „könyvének” eddig nem sikerült nyomára bukkanni sem könyvtárakban, sem bibliográfiákban; nem ismerik a standard bibliográfiai kézikönyvek. Sikertelenül kereste már Tüskés Gábor és Knapp Éva is (1988:38); tőlük azt is tudni, hogy már Balogh Ágoston (1872) sem tudta azonosítani. A hivatkozások váltakozva „kéziratra”,

„könyvre”, „műre” vonatkoznak. Egyelőre kétséges, hogy létezik-e valóban ilyen címen kötet; ha létezik is, lappanghat-e valahol. A kételyt az alapozza meg, hogy magából a könyvből nem ismerünk semmilyen más idézett részt más kegyképekkel kapcsolatban (erre már Tüskés Gábor és Knapp Éva is rámutatott). Továbbá az, hogy a püspöki levéltárban levő irat sem ad semmilyen pontosító adatot (lapszám, kiadás ideje, helye stb.). Főként pedig az, hogy furcsa lenne, ha egy nagynevű udvari tanácsos szerző a saját könyvéből éppen csak ezt az egy részt kivonatolta volna. A krasznai keltezés 1780. június közepén nem vág egybe azzal, hogy bár birtoka volt Krasznán, Cserey Farkas Bécsben élt.

Elképzelhető, hogy a krasznai udvari pap, Katona György írásával állhatunk szemben. Erre utal Benkő Károly: „...ezen győzedelem történetét 8 évvel későbbre téve Losteiner Leonárd kérésére udvari consiliarius Cserei Farkas Urnak 1780-ban júniusban bizonyos 'Geographia Mariana Regi Hungariae című kéziratából azon megjegyzéssel', hogy a Jézus nevéni szerzeteseknek Kolozsváron létező jegyzőkönyveikben is így említődik, Katona György krasznai plébános szóról szóra eképpen írja le” (Benkő 1853 II:94). Az ez után következő idézet nem pontosan követi a levéltári kéziratot, de tartalmi eltérés nincsen közöttük.⁴

A Cserey-szövegben foglalt győzelmi történet fontos motívumai a következők:

1. 1566-ban Szent András nap tájban a király végzést íratott, mely kimondja, hogy „mindenek Blandrata Györgytől függjenek... akik pedig ezeket megháborítanak, mint hitetlenek úgy büntetődjenek”. Ennek van történeti valóság alapja, valóban született ilyen módon érthető erdélyi országgyűlési határozat.⁵

2. 1567-ben „a király sok fegyveres népet bocsáta reájok, hogy erőszakosan is kitérjenek az igaz hitből”; nincs megemlítve, hogy kiket, miféleképpen, milyen létszámban és fegyverzettel, kinek a vezetése alatt.

3. István pap Gyergyóalfaluból „felbiztatá állhatatosságra a népet”, és az elhatározás után, hogy „halálra lőnek készebbek”, mint elszakadásra szent hitűktől, egybegyűltek „e szent képhez”, vagyis a kegyszoborhoz Somlyón. Az ottani imádkozás közben jött a hír, hogy „Udvarhelyszék felől nyomulnának be feléjük az hadak”.

4. Erre a férfiak fegyvert fogtak, és az az asszonyoknak, gyermekeknek, öregeknek „megparancsolák, hogy... azon helyről ne távozzanak”.

5. Az ellenfelek pontosabb helymeghatározás nélküli helyen találkoztak: „vagyon Csík-és Udvarhelyszék között egy rengeteg Nagy erdő”.

6. Nincs részletesen leírva az ütközet, csak röviden megemlítve a csíkiak győzelmét: „jobb részét a király hadának levágák, a többiek nyakra-főre visszaszaladának”.

7. A győztesen visszatérő férfiak elé vonultak a hátrahagyottak, s együtt vonultak a templomhoz. Eközben nincsen szó győzelmi jelekről, mint zöld ágakról, az asszonyok kibontott hajáról stb.

8. Ennek emlékünnepe a pünkösdszombati búcsú: „ennek emlékezetire most is minden esztendőben azon a napon egybegyűlívén oda” jönnek, mégpedig nemcsak a székelek, hanem a moldvaiak is (akiket pedig a 16. században bizonyosan nem fenyegetett az unitarizmus hódításának veszélye).

A fő motívum, a más vallású fejedelemnek való ellenszegülés mint kollektív hőstett jelenik meg a történetben. Az események leírása számos apró ellentmondást tartalmaz, sem időben, sem térben nemigen lett volna lehetséges mindaz, amit leírtak.

A Cserey–Katona-szöveg további útja

A Cserey Farkasnak tulajdonított szöveg a további százötven év során kanyargós utat járt be. Feltűnő, hogy a rá való hivatkozások és idézetek mennyire nem pontosak, és hogy fontos részletekben eltérnek egymástól. Ezért voltaképp kétfajta szöveghagyományra gyanakodhatunk, és a Cserey-szöveg mellett alighanem Losteiner Leonárd (1741–1813) ferences rendtörténészt kell sejtenuünk a történet más változataiban megjelenő motívumok mögött.

Losteiner Leonárd két nagy történelmi munkát hagyott az utókorra; az egyik 1777-ből származik és *Chronica* címen szokás emlegetni; a másik 1786–89 között keletkezett, *Propago Vitis...* címen. A kéziratokat a csíksomlyói ferences rendházban őrzik (több-ször hitték őket elveszettnek); az elmúlt kétszáz évben sokan dolgoztak belőle, idézték részleteit első- vagy másodkézből;⁶ egészében azonban soha nem jelentek meg. A somlyói búcsúra vonatkozó pontok legrészletesebb ismertetését Tima Dénes ferences szerzetes írónak (1907) köszönhetjük. A körülbelül tíz év eltéréssel született munkák közül a második már megemlíti Cserey Farkast és „könyvét”, az első még nem. Beszédes epizódok és eltérő részletek vannak mindkét szövegben.

Az 1777 körül írt *Chronika* szerinti elbeszélés fő motívumai (Tima 1907: 34–41, hivatkozva a 192–193. pontokra):

1. Nincs szó János Zsigmond 1566-os királyi végzéseiről, a király egyszerűen „elhartározta magában, hogy a székelyeket ősi vallásától megfosztja”.

2. „Összegyűjtván az arianizmus dühétől tajtékzó seregét Udvarhelyszékig nyomult előre.”

3. István, gyergyóalfalusi pap az összegyűjtött saját és gyergyói híveket „lelkes beszédével ellenállásra buzdította és bátorította őket”; itt még nincs szó a fegyveres ellenállás lehetőségéről. Megegyeztek, hogy pünkösöd ünnepe táján menjenek Csíksomlyóra, pártfogást keresni Máriánál.

4. Az összegyűlt néptömeg előtt egy szerzetbeli szónok beszélt, és „arra bírta őket, hogy Arius hitelveit és követőit tartományukba be ne bocsássák, sőt még arra is ösztönözte, hogy álljanak ellent”. Eközben a szónok ruhája és palástja tündöklött. Az öregeket, gyermekeket és betegeket hagyták hátra, és a férfiak az asszonyokkal együtt vonultak, felfegyverkezve „mint ezt az idő és kinek-kinek vagyoni helyzete megengedte”. A szüzek hajukat kibontották és leeresztették, „hogy magukat dühösöknek mutassák vagy gyászolóknak nézzenek ki”.

5. Pontos helymeghatározást kapunk: a vonulók a „csíki Láznak nevezett helyre megérkeztek”, ott elfogták Zápolya szónokait, de ezek megszöktek, és hírt vittek a királynak.

6. Nincsen szó ütközetről; a király „visszatérésre határozta el magát, inkább akarván a szittya leányok által okozott szégyent kiállani, mint kétes szerencsével az áriáni hitetlenség miatt vitézeinek életét a halál veszedelmének kitenni”.

7. A győztesek csapata – férfiak, nők együtt – „a győzelem jeléül viruló zöld ágakkal és örvendezve tért vissza a kegyelem trónusához”.

8. Ezért tisztelték meg Mária szobrát „segítő Mária” címmel.

Ez az elbeszélés bővelkedik csodás elemekben, és az időbeliséget illetően nem kevésbé valószínűtlen, mint Cserey Farkas elbeszélése. Hitelesítő jegyek egész sora van felvo-

nultatva a történet igazolására.⁷ A leglényegesebb különbség természetesen a győzelem kivívásának módja: Losteinernél ezt a felvonuló tömeg (férfiak, nők vegyesen) éri el harc nélkül, Csereynél pedig a férfiak fegyveres harca.

Losteiner Leonárd későbbi, 1786–1787 körül datált munkájában (*Propago...*) is elbeszéli a hargitai csatát. Ez – a legfontosabbat, a csatát kivéve – lényegében mindenben megegyezik a tíz évvel korábbival, de néhány részletében kidolgozottabb. Az eddigi motívumok rendjében ezeket is vegyük sorra (Tíma 1907:41–45):

1. János király 1566-ban András-nap tájban rendeletet bocsátott ki; hivatkozás Blandrata Györgyre.

2. A király sereget küldött; nincs szó viszont Udvarhelyszékről.

3. Pontos napot kapunk: május 8-án egyesült a gyergyóiak csapata a csíki sereggel, „földre borultak és zokogó imákkal Isten segítségét kérték”.

4. Megegyezik a korábbival.

5. A pontos helymeghatározás még pontosabb lesz: négy mérföldre, a Csíki Láz nevű helyen találkoztak. Itt viszont nincs szó a király szónokairól, azok szökéséről.

6. Utalás van harcra: János király hadának egy részét – mint a *Geographia Mariana* írja – „Isten segedelmével leverték, másik részét pedig megfutamították”. Itt találunk utalást Cserey „könyvére”, de nevének említése nélkül.

7. A győztesek a templomba mentek; nincs szó zöld ágakról.

8. Ennek emlékünnepe pünkösöd szombatján a búcsújárás; erről újabb részlet: „*labaron* alatt zöldágakkal fölékesítve, s a leányok leeresztett hajjal, mintegy 17 ezren jönnek össze”.

Egy következő hivatkozás a győzelem történetére szó szerinti idézet egy 1802-ben Somlyón, a pünkösdi ünnep alkalmával elmondott *szentbeszédben* (Csedő 1802).⁸ Ezt eddig tudtommal nem idézték és nem publikálták (lásd 2. számú melléklet); fontossága abban áll, hogy a legkorábbi ismert szöveget tisztelhetjük benne, amely bizonyíthatóan nagyobb hallgatóság előtt hangzott el a pünkösdi búcsús ünnep alkalmával. A beszéd cáfolat a Mária-tiszteletet kikezdők ellen, azok ellen, „kik is noha ugyan valják Isten Annyának lenni, de tagadgyak hogy ő közben jaronk erettünk esedező lehetne” (Csedő 1802:20). Felidézi Szent István, Szent László, Lajos király, Mátyás király hadi győzelmeit, melyek Mária segítségével voltak lehetségesek, majd következik egy hosszú idézet Cserey Farkasra hivatkozva. Ez után olyan részletek következnek, amelyeket a szónok minden bizonnyal Losteinertől vett át: felvonulás zöld ágakkal, moldvaiak jelenléte, lányok leeresztett haja. Az mindenesetre feltűnő, hogy bármiféle ismert publikációt megelőzve ezek előtt elmondott beszédéről van szó, mégpedig éppen abból a ferences közösségből, ahol 15–20 évvel korábban Losteiner kétfajta szövegváltozata is megszületett.

A csata első publikált változata Jordánszky Elek 1836-ban megjelent könyvében található, ezen keresztül vált a szöveg és a történet közismertté.⁹ Részletes idézetek és elemzés nélkül csak utalok rá, hogy a 19–20. század folyamán – a fentebb már említeteken túl – számos idézet és említés vitte be, illetve tartotta bent a köztudatban a történetet: a Moldvában utazó Gegő Elek (1838), a ferences tartományfőnök Erős Ferenc Modeszt (é. n.; 1852), Benkő Károly (1853), a csíksomlyói tanár Nagy Imre (1862), az *Egyetemes Magyar Encyclopaedia* (1869) a nagy tekintélyű Orbán Balázs (1869, hivatkozással Benkőre), a gimnáziumigazgató Imets Fülöp Jákó (1871, lásd 4. számú mellék-

let), Ferenczi Károly (1893, Somlyón elmondott szentbeszédben), a csíksomlyói gimnáziumigazgató Bándi Vazul (1901), a már említett ferences Tima Dénes (1907), a ferences rendtörténész György József (1930), majd Lévy Mihály (1935), Endes Miklós (1938), Boros Fortunát (1994), Domokos Pál Péter (1979), Magyar András (1997) idézték a szöveget, ahogy az lenni szokott: eltérésekkel, kihagyásokkal tarkítva, pontosabb vagy pontatlanabb hivatkozásokkal korábbi közlésekre.

Új motívumot hozott Boldizsár Dénes (1930), aki egy 1919-ben „megtalált” homályos eredetű, állítólagos levéltári iratra hivatkozva újabb részletekkel állt elő. Ez Izabella királyné állítólagos udvari papjától P. Fabriciustól származik, aki vitában állt Dávid Ferencsel és Blandrata Györggyel János király asztalánál. Blandrata György adta volna a tanácsot, hogy bandériummal menjenek Csíkba; a toborzási ívet több mint kétezren írták alá a Homoród és Fehér Nyikó vidékén. „P. Fabritius erről titkon tudatta Csik és Háromszék róm. kath. papságát, kik aztán egyházi lobogók alatt mentek Csíksomlyóra.” Ebben a változatban a csata cselrel dől el: a csíkiak az előzőleg befűrészelt fákat döntötték rá a király bandériumára, és fejszecsapásokkal végezték ki a beszorultakat. A történet olyanmire meszerű, hogy alaposabb cáfolata nem szükséges. Voltaképp két (ferences rendtörténész) hivatkozást ismerek, amely komolyan veszi: Boros Fortunát (1994:78–79), valamint Benedek Fidél kéziratos munkájának egyik változata (é. n.) Egy másik kézirata viszont (Benedek 1967) nem hivatkozik rá, és rekonstruált történet-elbeszélésebe nem építi be. Székely (1995:186–187) kritika nélkül ugyancsak idézi. E változat (valószínűtlen) újdonsága a toborzás az aláírt ívekkel, ami a korabeli írástudás mértékét feltételezve aligha valószínűsíthető; továbbá a csíkiak ellen vonuló haderő területhez kötése. Ugyancsak valószínűtlen, hogy a fejedelem székelyeket küldött volna székelyek ellen öt évvel az 1562. évi felkelés után, ráadásul olyan területről, ahol csak évtized múltán kezd el terjedni az unitárius vallás.

A hargitai csata történeti hitelessége

Az ismert történeti tények egyelőre nem támasztják alá azt a történetet, amelyet Cserey Farkas, Losteiner Leonárd és nyomukban a hivatkozott szerzők felidéznek. Senkinek sem sikerült eddig olyan történeti forrást találnia, amely János Zsigmond ellen 1567-ben győztes katolikus csíki székelyekről szólna. Továbbá nem ismerek olyan szöveget, amely az 1567 és az 1777–1780 közötti kétszáz évben akár csak utalásszerűen megemlítené hasonlót a csíksomlyói búcsúval kapcsolatban. Pedig a 17. és a 18. században szép számmal születtek publikált vagy kéziratos munkák, amelyek az erdélyi ferencesekkel, a rendházak történetével foglalkoztak. Közülük a legjelentősebbnek Kájoni János munkája számít 1684-ből. *A Liber Nigra* vagy *Fekete könyv* az erdélyi ferences kusstódia történetét írja le részletesen, alaposan. Külön fejezet szól a rendházakról, köztük az egyik legjelentősebbéről, Csíksomlyóról. Kájoni – aki maga évekig élt Somlyón, orgonát épített, könyveket írt, és könyvnyomdát létesített, tehát semmi okunk sincs feltételezni, hogy ne ismerte volna a település múltját – Somlyóval kapcsolatban egyetlen szóval sem említi ezt a történetet. Kéziratának végén néhány évtizeddel későbbi, 1722-ből származó feljegyzés hírt ad ugyan a pünkösdi búcsújárásról, de az is az emlékünnepre való utalás nélkül (Kájoni 1991: 68–124).

Egy későbbi ferences tartományfőnök, Györffi Pál 1729-ben jelentette meg rendtörténeti könyvét Rómában *Ortus, progressus, viscissitudines... Provinciae Transylvaniae...* címmel. Somlyóról hosszan ír (Györffi 1989:69–74), és az egész ismertetésben nincs szó az unitárius fejedelem elleni felvonulásról vagy csatáról. Szó van viszont a tatárok 1694. februári betörése elleni védekezéséről, amit Nizet Ferenc vezetett – nagyon hasonló módon, mint ahogy a másfél száz évvel korábbra tett hargitai csata utóbb megjelenik. Nem szerepel az eredettörténet Nedeczky László Mária-kegyhelyeket bemutató könyvének Somlyóról szóló fejezetében sem (1739:98–100). Györffihez hasonlóan itt is megjelenik a tatárok betörése, mégpedig nemcsak az 1694-es, hanem az 1661-es is, valamint annak értékelése, hogy „a csíki székelyek nem tértek rá a romlás útjára”, vagyis nem adták fel katolikus hitüket.

Elgondolkodtató az évszámok eltérése. A legelterjedtebb évszámként 1567-et említik a beszámolók; ám emellett találkozunk az 1559-es és az 1556-os évszámmal is. 1559-et említ az az emléktábla, amelyet báró Henter Antal 1817-ben állíttatott fel a csata állítólagos helyszínén, s amely aztán később a kegytemplom melletti Szent János-kápolna homlokzatára került (Boros 1994; lásd 3. számú melléklet). Ugyancsak 1559 szerepel (forrásmegjelölés nélkül) Orbán Baláznál is (1869 II:11.). Ez nyilvánvalóan képtelenség, hiszen anyja halála után a fiatal János Zsigmond éppen ebben az évben lett Erdély uralkodója. A dátumoknak ez az eltérése már Rugonfalvi Kis Istvánnak feltűnt (1939:254–256). Miután János Zsigmond uralkodása meglehetősen jól ismert, és különösen az 1562. évi székely fölkelés kapcsán sokféle történeti feldolgozás is született (Demény 1976), aligha képzelhető el, hogy akár a megtorlás, akár más együtt járó esemény kapcsán ne maradt volna forrás róla.

Nincs nyoma továbbá annak, hogy a Cserey–Katona-szöveget idéző szerzők a 19. század folyamán (de később sem) komolyan kételkedtek volna az elmondott történet hitelességében. Egyedül Erős Ferenc Modeszt munkájának kéziratos változatában találni ennek jelét (Erős é. n.).¹⁰ Óvatos bizonytalanságot fogalmaz meg egy „egyházi és irodalmi folyóiratban” Balássy Ferenc (1856).¹¹ Messzire vezetne ennek elemzése és értelmezése, de aligha járunk messze az igazságtól, ha arra gyanakszunk, hogy ennek oka egy igen erős közmeggyőződéssel szembeni óvatosság lehetett.

Értelmezés

Mindezek tekintetbevételével okkal mondhatjuk, hogy az eredettörténet egészében mondaszerű, és nem a történeti tények körébe tartozik. Ilyenformán két további kérdéskör merül fel. Ezek közül az első, hogy miként és milyen módon jött létre a hargitai csatáról szóló elbeszélés, milyen motiváció állhat ennek hátterében. A második, hogy mi tartotta és tartja fenn azt a közmeggyőződést, hogy a csíksomlyói pünkösdi búcsú győzelmi emlékűnnep.

Ez utóbbi kérdéssel ezúttal nem kívánok részletesebben foglalkozni; igen messzire vezetne, és kiterjedt vizsgálatokat igényelne. Annyit kívánok csak megjegyezni, hogy magát ezt a közmeggyőződést mint *valóságot* kell elfogadnunk. Csíksomlyónak valóságos vonzása és valóságos ereje van legalább kétszázötven-háromszáz éve; az, hogy ennek nem annyira *kiváltója*, mint inkább *következménye* az elemzett történet, az a vonzás

valódiságán mit sem változtat. Kínálkozik a lehetőség, hogy ezt a kérdést a széles körben elterjedt *invention of tradition*, a hagyományalkotás fogalmi keretei között vizsgáljuk (Hobsbawm–Ranger, eds. 1983). „Megalkotott” vagy „kitalált” tradícióknak tekinthető az „olyan gyakorlatok együttese, amelyeket rendszerint nyíltan vagy hallgatólag elfogadott szabályok irányítanak, rituális vagy szimbolikus természetük van, és viselkedési normák bevezetésére törekszenek ismétlés által, ami automatikusan magával hozza a múltba vezető folyamatosságot” (Hofer–Niedermüller, szerk. 1987:10). Nem kétséges, hogy a „tömeges hagyomány-termelés” korát, a 19. század utolsó harmadát megelőzően is sokféle „teremtettek” hagyományt, még ha ezek talán kevésbé is ismertek. Az ilyen folyamatokban egyaránt szerepet játszhatnak művelt, tájékozott és emberek befolyásolására képes egyének, továbbá olyan közösségek – esetünkben a ferences rend Erdélyben –, amelyek ünneplési formák, közös rítusok fenntartói és tovább életetői. Évtizedről évtizedre változhat az az elvárás- és ismeretrendszer, amely igazat ad múltra vonatkozó ismereteknek, vagy elveti azokat; továbbá az, amely megtart a közös emlékezetben közös cselekvésre mozgósító hivatkozásokat és történeteket. Ennek fényében az elmúlt kétszáz év székelyföldi és erdélyi története választ adhat arra, hogyan és miképp vált közös hitté, hivatkozási alappá egy „megalkotott”, „kitalált” győzelem.

A továbbiakban a fentebbi első kérdésre adott válaszok néhány lehetőségét igyekszem megragadni. A „hagyományalkotás” során kulcsszereplőnek látszik id. Cserey Farkas, akinek személyéhez kötődik az 1780-as első csataleírás, továbbá kulcsfontosságúnak az az 1780-nal kezdődő évtized, amely politikai, egyházi tekintetben sok, újdonságnak számító fejleményt hozott Erdély, a szűkebb csíki terület, valamint a somlyói ferencesek életében.

Az 1719-től 1782-ig élt *Id. Cserey Farkas* (nevét olykor Cserei alakban látjuk) bécsi udvari tanácsos volt. Apja Cserey János, a történetíró Cserei Mihály testvére volt. Cserey Jánosnak két felesége volt; „ivadékai katolizáltak Csík-Rákoson” (Pálmay 1901:106). Cserey Farkas feleségének, Boros Katának tíz gyermeke született, közülük ketten kerültek egyházi pályára: egyikük kanonok, másikuk apáca lett. Egy másik lánya, Ilona a református vallású báró Wesselényi Miklóshoz ment feleségül; ez a házasság országos figyelmet is keltett.¹² Mária Teréziától 1777-ben a tasnádi és a krasznai uradalmakat kapta (Pálmay 1901:104). Jótévője volt a ferenceseknek (György 1930:451). Krasznán házi káplánja volt 1778–1779-ben P. Katona György, 1780–1782-ben pedig P. Böre Márk.

Nagy műveltségű férfi volt, aki az 1770-es években többek között levelezésben állott a későbbi erdélyi püspökkel, Batthyány Ignáccal is. Ebből kiderül, hogy anyagot gyűjtött Mária-kegyhelyek és -templomok képeiről. Ebben Batthyány is segítette.¹³ Több munkát is hagyott az utókorra, köztük egy Bécsben kiadott, illusztrált parafrázist a lorettói litániáról, ezt nemrég reprintben is megjelentették (Cserey 1772).¹⁴ Egy másik munkáját: *A magyar és székely asszonyok törvénye*, fia, ifj. Cserey Farkas adta ki Kolozsváron 1800-ban.

Cserey Farkas felesége Boros Ferenc és Abafi Ilona lánya, Boros Kata volt; vele és családjával kapcsolatban a ferences rendtörténész Losteiner Leonárd kéziratos *Chronica* című műve (1777-ből) egész sor csodát beszél el. (Érdekes, hogy ezek egy része a latin nyelvű munkában *magyarul* van leírva.) 1776-ban Szűz Mária különös sugallatára kérte meg Cserey Farkas Boros Ferencné Abafi Ilona Klára nevű lányát, aki alighanem második felesége lehetett (733. pont). Boros Ferenc a „szív vápájának” gyötrelméből gyógyult fel

(728. pont). Boros Ferencné Abafi Ilona (vagyis Cserey anyósa) fia nyavalytörésből gyógyult fel csodálatosan 1744 vagy 1774-ben (729. pont). 1755-ben a Nagyerdőn, a Lónyugtató helyen Abafi Ilona négy lova a hintóját elragadta, a kocsiban benne ült ő maga és Katalin nevű leánya. A boldogságos Szűzhez folyamodott, és ő a halálos veszedelemből kimentette (732. pont).¹⁵ Ugyanannak Katalin nevű lányának a himlő következtében elvesztett szemévelését 1765-ben a Szűz csodálatosan visszaadta (734. pont).¹⁶ Boros Fortunát említi (1994:68), hogy „Cserei Farkas királyi tanácsos neje 1768-ban a következő feliratú emléket tett a Mária-szoborhoz: »Cserei Farkasné Boros Kalárának / Mellye száradását s terhét fájdalmának / Örömmre fordítja az Isten anyának / Kegyesen gyógyító keze Máriának.«” Cserey Farkas egyik testvére, Cserei Zsuzsanna is szerepel azok között, akik csodás gyógyulásról számoltak be tanúvallomásukban (Bárh 2000: 40–41).

Minden jel arra mutat hát, hogy itt egy olyan történettel van dolgunk, ami egy hitbuzgó katolikus, ájtatos, a Mária-tiszteletben élenjáró székelyföldi nemesember vetített vissza a múltba. Létrehozásában az 1770–1780-as években alighanem együttműködhetett a csíki ferencesek közössége és az ott pártfogóként, anyagi támogatóként fellépő, lelki megújulást kereső nemesek rétege.¹⁷

A Csereynek tulajdonított kézirat abban az időben keletkezett, amikor az erdélyi püspökök sora vizsgálódott a csodálatos csíksomlyói kegyszobor csodatételeit illetően, és sorjázta a történetek; ezek tanúvallomásokon, feljegyzéseken alapultak (Boros 1994:63–66). Összegzésük a latin nyelvű *Protocollum de Statuában* található 1798-ban;¹⁸ ezt követően mondta ki körlevélben az erdélyi püspök, hogy a csíksomlyói Mária-szobor csodatevő erejű. Az első püspöki vizsgálóbizottság 1746-ban kezdett dolgozni, ennek működéséről nem tudunk részleteket. A második bizottságot Kollonitz László erdélyi püspök küldte ki 1779-ben, de ő hamarosan elkerült Erdélyből, váradi püspök lett, így ez a vizsgálat sem zárult le, noha kihallgattak 74 tanút. A harmadik vizsgálat 1781-től az újonnan kinevezett püspök, Batthyány Ignác nevéhez kötődik, aki 1784-ben maga is tapasztalta Mária közbenjárását (Boros 1994:65). „A Batthyány Ignác püspök utasítására elvégzett 1784. évi tanúvallatás jegyzőkönyvének eredeti, fogalmazványi példánya a székelyudvarhelyi római katolikus plébánia irattárában megérte a XX. század végét.” Bárh János ezt az iratot közölte elemzéssel együtt (Bárh 2000). Itt tehát a csodák, a történetek sűrűsödését tapasztalhatjuk: „létezett egy csodás gyógyulásokban bővelkedő somlyói hagyomány, amelyet... mérlegre kellett állítani” (Bárh 2000:7).

Az 1770-es évek fellendülést hozott a somlyói rendház életében: a gimnázium kinötte a régi épületét, és miután a rendtartományfőnök 1777-ben kezdeményezte, éppen 1780 nyarán néhány hónap alatt épült fel a gimnázium új épülete, úgyhogy ősszel már ott kezdtek tanítani. A környék falvaiból anyagot hordó székelyek ugyanabban a hónapban, júniusban kezdtek dolgozni, mint amikor a Cserey-kéziratot keltezték.

Két további történeti tényező bevonása az értelmezésbe közelebb vihet lehetséges megoldásokhoz abban a vonatkozásban, hogy mi mozdíthatta elő a történet elterjedését, azt a fogékonyságot, amely széles körben biztosította hitelét és elterjedését.

Ugyancsak 1780 őszén került trónra II. József, s talán nem túlzás, ha az ő uralkodását egy forrongó új korszak kezdetének tartjuk Erdélyben, amikor sokféle elégedetlenség, ellenkezés és bizonytalanság keletkezett. „...olyan idők jártak akkor, hogy az egész erdélyi társadalom a régi rend összeomlásának hangulatában élt – a főuraktól kezdve le a legszegényebb zsellérekig” (Jakó 1976:69). Az uralkodó azzal, hogy nem esküdött föl

a magyar alkotmányra, és nem koronáztatta meg magát, jelét adta annak, hogy kevésbé fogja tiszteletben tartani országai törvényeit, mint anyja, Mária Terézia. Az 1781-es türelmi rendelet sok katolikus vidéken okozhatott bizonytalanságot, és élezhetette ki (újra) a felekezeti ellentéteket katolikusok és protestánsok között. Nem lenne meglepő, ha ezen ellentétek legendás győzelem képében vetültek volna vissza a múltba. Az, hogy ez éppen egy uralkodóhoz kötötte jelenik meg, szintén összekapcsolható II. Józseffel, de még talán Mária Teréziával is. Egy epizódot említek, amit Losteiner Leonárdra hivatkozva Nagy Imre jegyzett föl a madéfalvi veszedelemről szóló kéziratában. „1780-ban a csíkszeredai vár előtt akasztófára szegezték ki a képmását a Moldvába vagy más török területre menekült II. székelynek, ama vakmerőségük miatt, hogy – bár teljes amnesztiában való részesüléssel hívtak haza – mégsem engedelmeskedtek a felszólításnak” (Nagy 1957:47). Tizenöt évvel a madéfalvi vérengzés után, ha csak jelképesen is, újra kivégzőeszköz állt Csíkszeredában, felidézve az emléket annak, hogy egy vallásban azonos, de hatalmi törekvései folytán idegen uralkodó reguláris határőrséget kezdett szervezni Csíkban. Néhány év múlva II. József eltörölte a hivatalviselésben a vallási különbségtételt, és bevezette a német nyelvet, egész hivatalnoki rétegben keltve ezzel létbizonytalanságot. A nemesekben ezt még fokozhatta a parasztok lázadása Horea és Cloșca vezetésével 1784-ben. Nem ok nélkül ünnepelték tehát sokfelé Erdélyben II. József uralmának végét örömmel (Jancsó 1931; Rugonfalvi Kiss 1939: 410; Jakó 1976:70).

A történeti mítoszteremtés e korban nem példa nélküli. Ugyanez az 1780-as évtized az, amelyben megteremtették a torockói vasművesek ausztriai eredetmítoszáit. Egy nemzedék ideje elég volt ahhoz, hogy a torockóiak történeti tudata teljes egészében átformálódjék: „jóllehet a torockóiak 1785 előtt még az aranyosszéki székelyekkel azonos eredetűeknek tartották magukat, egy emberöltő múlva egységesen és teljes meggyőződéssel vallották magukat ausztriai jövevények leszármazottainak” (Jakó 1976:73). Ugyancsak ide kapcsolható a „székely krónika” kérdése is, amelyről Szádeczky Kardoss Lajos (1911) mutatta ki, hogy a 18. század végén született kompilációról van szó. A formálódó történeti tudat, az alakuló és alakított hagyományok egy olyan időszakában vagyunk, amikor még nincs világos és éles határ forrás és elbeszélés, történet és történelem között, és tág tere nyílik annak, hogy csodás események, aktuális konfliktusok vagy nehezen megoldható helyzetek igazolása múltbeli eseményekre épülve történhessék meg.¹⁹

Indirekt bizonyítékunk is van arra, hogy a történeti érdeklődés, illetve a történeti hűséghez való ragaszkodás a somlyói zárda környezetében nem a későbbi megszokások szerint alakult. Az 1773–1780 között előadott csíksomlyói iskoladrámákról írva Szlávik Ferenc megemlíti, hogy a hét ismert darab közül hatot a pünkösdi búcsú alkalmával adtak elő; „az összes közül egyetlen veszi tárgyát a magyar történelemből. Ez is úgy, hogy a neveket és a korokat keveri, a történeti hűség mellékes, csak a maga elé tűzött cél az érdekes, az erény diadala a bűn fölött” (Szlávik 1907:40). Ez viszont éppen 16. századi tárgyú, de éppen nem János Zsigmond térítő kísérletével kapcsolatos, holott nem alaptalanul gondolhatnánk, hogy ha ez akkoriban „ismert” történet lett volna, talán színjátékszerű megfogalmazást is kapott volna.

Azzal, hogy a hargitai csata története a mondák körébe utalandó, nem áll szándékomban megíngatni azokat, akik számára a somlyói búcsújárás egyik értelmét egy győzelmi ünnep, a dicsőséges múltra való közösségi emlékezés adja meg. Jakó Zsigmonddal együtt azt mondhatjuk, „megszoktuk, hogy készpénznek, sziklaszilárd ténynek fogad-

junk el állításokat pusztán azért, mert egy-két évszázad óta azok így élnek a köztudatban és így szerepelnek az írásos feljegyzésekben” (Jakó 1976:79). Hangsúlyozom, hogy ha a tényként elfogadott állításokról bebizonyosodik, hogy nem tényekről szólnak, az nemcsak a tisztánlátást segítheti elő, hanem további kérdéseket vet föl. Nyilvánvalónak látszik, hogy az évszázados közös meggyőződés összetartást segítő ereje nagyobb lehet a kételyek erejénél, és hogy a vallásos hittel szorosan összekapcsolódott közös tudáskészlet messzemenően fogékony a hagyományok folytonos újraalkotását eredményező (nem is mindig explicit) tevékenységekre, erőfeszítésekre. Végső soron ünnepek sora mutat példát arra, hogy az eredettörténet felidézése szerves része a közösségi kohézió megteremtésének, fenntartásának.

A folytonosság

A másik tartós narratíva a búcsújárás folytonosságára vonatkozik: eszerint a székelyek, majd az erdélyi magyar katolikusok 1567 óta megszakítás nélkül ott vannak pünkösdkor Csíksomlyón. A rendelkezésre álló, nem is kevés történeti forrás (publikáltak is, továbbá ferences levéltári anyagok) arra enged következtetni, hogy a helyzet nem ennyire egyszerű, voltak kihagyások, újakezdések. A kérdés ekkor természetesen az, hogy a megszakított folytonosság milyen változásokat hozott magában a búcsújárásban s a róla való beszédben.

Ha kérdésessé válik az 1567-es győzelem története, akkor ezzel együtt megkérdőjeleződik az is, hogy a pünkösdi somlyói búcsújárás Csíksomlyón 16. századi eredetű. Ez természetesen nem érinti a búcsújárás középkori előzményeit, amelyek kétséget kizáróan bizonyíthatóak 15. századi feljegyzésekből; ezeket az eddigi történeti fejtegetések kellő részletességgel ismertették (Boros 1994). Indokolt tehát kutatni olyan források, beszámolók után, amelyek a 16–17. századból hitelt érdemlően számolnak be pünkösdi búcsújárásról. Jómagam eddig ilyet nem találtam; a somlyói búcsújárás középkori első említését követően (amely akkor július 2-höz, Sárlos Boldogasszony napjához kötődött) az ismert források az 1720-as évekig egész egyszerűen hallgatnak. Természetesen nincs itt terünk arra, hogy végigkövessük a somlyói ferences rendház három évszázados történetét; annyi bizonyosnak látszik, hogy a 16. század végén meglehetősen apály következett be, s hogy a 17. század közepe hozott újabb fellendülést Domokos Kázmér és Kájoni János működése nyomán.

Kájoni említett *Fekete könyve* 1684-ből még nem beszél a búcsújárásról sem; pedig hosszú oldalakon keresztül ad részletes leírást, több tucat (betűrendbe szedett) támogató ajándékát sorolja elő, és közli a konvent inventáriumát is (Kájoni 1991:67r–86v). Ez azért furcsa, mert ő igazán jól ismerte a csíki rendházat is, az erdélyi ferenceseket is; érthetetlen, hogy miért hallgatott volna egy ott helyben fontosnak, jelentősnek számító ünnepről, illetve annak múltjáról.

Nem szerepel továbbá a csíksomlyói kegyhely Esterházy Pál nádor híres és ismert könyvének első kiadásában sem 1690-ben; az 1696-os második kiadásban viszont már ott van (Esterházy 1690; 1696). A két kiadás között Csíkban két alkalommal dúltak tátarok (éppen akkor, amikor Erdély a török kiűzését követően a Diploma Leopoldinum által kodifikáltan elvesztette addigi önállóságát, és a Habsburg Birodalom részévé vált).

Az első általam ismert feljegyzés csíksomlyói pünkösdi búcsúról 1722-ből származik, amikor Kájoni *Fekete könyvének* végére írta egy ismeretlen kéz a következőket: „híressé teszi az áhitatos hívek nagy sokasága, mely Pünkösöd szent ünnepén idegen országokból is odasereglik. Az ott megnyilvánuló buzgóság és ájtatosság miatt méltán nevezi sok hívő kis Rómának” (Kájoni 1991:124).

Györffi Pál részletes ismertetése 1737-ből már nagy tömeget vonzó pünkösdi zarándoklatokról beszél; szó esik a búcsújárásról, ahol „csatlakozni szoktak a különböző országrészek eretnekei is, és gyakran az azon alkalomból szemük elé táruló ájtatosság folytán nem kis számban meg is tértek” (Györffi 1989:74). Ha ezt a korabeli híradást elfogadjuk hitelesnek, akkor úgy látszik, mintha a felekezeti ellentét kevésbé osztotta volna meg a résztvevőket, mint ahogyan azt egy felekezeti összeecsapás emlékülennepén indokoltnak tarthatnánk.

Nedeczky László 1739-ből származó leírása a somlyói kegyhelyről csak általánosságban utal arra, hogy a csíkiak megtartották vallásukat a más vallásúakkal szemben is, miközben „háborúkkal kedvezett az idő a földre konkolyt hintő, pestist hozó uraságnak”. Egészen konkrétan említi viszont a tatárokat: „ennek a csodatevőnek (tudniillik a szobornak) tudják be a tatárok rohamának szerencsés túlélését; ugyanis amikor 1694 februárjában és júniusában újra s újra betörték, aki csak itt keresett menedéket, kár nélkül megúsza a barbárok támadását, míg az egész szomszédos vidéket kirabolták” (Nedeczky 1739). Utóbb szóba hozza még az 1661. évi tatárbetöréseket is.

Egyáltalán nem tartható tehát kizártnak, hogy a jelentősebb somlyói búcsújárás valódi kezdete (vagy újrakezdése) a 17. század végi tatár betörésekkel és az azoktól való megmenekülésekkel kapcsolatos, s hogy a kibontakozó szervezeti, intézményes fejlődés a 18. század elejétől fogva (a barokk vallásosság általános fejlődésmenetébe illeszkedve [vö. Tüskés 1993]) a század közepére-végére lassacskán kialakította egy újfajta értelmezés szükségességét.

A későbbi időkben bizonyíthatóan szünetelt a búcsújárás az 1849-es szabadságharcot követő években; ugyancsak az 1917–1922 közötti években, vagyis Erdély román megszállását követően. Az újrakezdések, a hagyományok újbóli felelevenítései, a múlt átértelmezésével, régi történetek újra elmondásával kapcsolódtak össze. A folytonosság hangsúlyozása a résztvevőkben, olvasókban-hallgatókban az állandóságot, a múlthoz való erős kapcsolódást erősíti meg; ami folytonos, azt természetesen lehet és kell folytatni akár a régi formák megtartásával, akár újak létrehozásával. A búcsújárás részleteinek történeti áttekintése fényt vethetne az ünneplési módok átalakulásaira, hangsúlyok módosulására. Nincs terünk ezt végigkövetni; a legfontosabbnak az látszik, hogy a felekezeti ellentét hangsúlyozása hogyan adja át fokozatosan a helyét a nemzeti összetartásnak, felekezeti határokon átívelően is, különösképpen a nemzeti létben való fenyegettség időszakában. Ennek az átértelmezésnek egy korai említése 1864-ből származik: „legnevezetesebb a pünkösdkori búcsújárás, melyet *általános nemzeti ünnepnek* lehet mondani” (Hunfalvy 1864:110, kiemelés – M. T.). Alig egy nemzedékkel később a bucaresti magyarok somlyói zarándoklata mint a nemzeti lét megtartásának egyik eszköze jelenik meg (Bálint 1901). Felerősödik a nemzeti jelleg az első világháborút követően újra megindult búcsújárások során, noha visszafogottan; 1931-től külön ünnep szerveződött – Domokos Pál Péter jóvoltából – a búcsút követően, az *Ezer Székely Leányok napja*, hogy a városokban szétszóródott cselédlányok (egyházi vezetéssel) megerősödhessenek.

nek magyar tudatukban. Az 1940-es évek eleje, valamint az 1990-es évek feléledő nemzeti érzéseinek kifejeződése egy másik, további tanulmány témája lehet.

Áttekintésem végén, összefoglalásul egy olyan történelmi folyamat látszik kibontakozni a somlyói búcsú eredetével kapcsolatban, amely a 17. század végén indulhatott meg, amikor a korábban szinte elnéptelenedett, ám a 17. században újra megerősödött és sokféle adománynak köszönhetően kiépült csíksomlyói ferences kolostor újra magára talált, és a környék népe (beleértve a teljes lakosságot) számára vallási és kulturális központtá válhatott. A fellendülőben levő iskola, a ferences élet kivirágzása, a Habsburg birodalmi keretek között végbemenő konszolidáció és a katolikus vallási intézményrendszer újjáépülése mind hozzásegítették a rendházat ahhoz, hogy a csodatevő Mária-szobor körül széles vonzáskörrel rendelkező kegyhely jöhessen létre. Ezt követték és kísérték a vallásos társulatok megalapításai, a 18. századi építkezések, valamint olyan kulturális fellendülést jelző fejlemények is, mint a csíksomlyói iskoladramák, misztériumjátékok megszületése. Mindez a 18. század közepére, végére azt a nemesi-értelmiségi igényt is megteremtette, amely a kegyhely és a búcsújárás jelentőségét a történelmi múlt irányába való meghosszabbítással igyekezett fokozni. A (katolikus) Habsburg uralkodókkal kialakult konfliktusok az 1760-as és 1780-as években, a csíkiak katonai határőrszervezetbe való betagolása (amiben a jelentős számban más vallású udvarhelyszékiek nem vettek részt) alapot szolgáltatott ahhoz, hogy olyan múltba, az 1560-as évekbe vetítsenek vissza egy felekezeti konfliktust, amikor a székelyek ugyancsak feszült viszonyban álltak uralkodójukkal, és addigi szabadságjogaik komoly csorbulást szenvedtek. A 18. század utolsó negyedében három változatban megszületett hargitai csata és győzelem története igen hamar széles körben elterjedhetett – nem utolsósorban éppen a somlyói kegyhelyre érkező búcsúsok révén, akik ezt a nagy tekintélyű, megkérdőjelezhetetlen szentbeszédekben is hallhatták.

Eközben a rendház egészen nagyszabású fejlődésen ment keresztül: a régi, éppen a tömeges búcsújárás következtében kinőtt és lebontott templom helyén 1802-től kezdve új templom épült fel, s a közösségi összefogás, a kiterjedt szervezés és adománygyűjtés felerősítette a történetmondás jelentőségét. A búcsúra összesereglett székelyek számára a századokkal korábbi győzelem története gyakorlatilag másfél századon át jól megragadható, tömörségében kellő szimbolikus erővel rendelkező és időről időre átértelmezésekre is alkalmas elbeszélés volt. Ennek jelentősége nem tagadható azokban az évtizedekben, amikor – a 19. század folyamán – a székelyek kiváltságolt helyzetének utolsó rendies nyomai is eltűntek, s az 1870-es években, az uniót követően közigazgatásuk is betagozódott az egységes és modernizált megyerendszerbe. Ez párhuzamosan zajlott le azzal, hogy a csíksomlyói zárda fokozatosan elvesztette kulturális jelentőségét: 1849 után már nem működött tovább a gimnázium, az 1850-es években felállított „tanítóképezdeből” és az újraindított gimnáziumból a ferencesek fokozatosan kiszorultak, a század végére elsorvadt az egykori Kájoni nyomda működése. Eközben a búcsújárás folytonos volt a század második felében, s egészen 1916-ig jelentős tömegeket vonzott; egyre inkább a népi vallásosság jellegzetességei váltak benne uralkodóvá, és a felekezeti ellentétek elsimulásával, a közös nemzetiségi fenyegetettség hatására egyre inkább nemzeti jellegű kegyhellyé alakult.

Csíksomlyó „titka” (Daczó 2000) ilyenformán talán kevésbé látszik a távoli régmúltban gyökerezni. Ám az a háromszáz év, amelytől kezdve majdnem bizonyosan állítható

a pünkösdi búcsújárás megléte, kiformalódása, meg-megszakadó, újra- és újraéledő folytonossága, éppen elég sok ahhoz, hogy mindenfajta „dekonstrukciós” szándékot mellőzve továbbra is kutassuk, értelmezzük, elemezzük, és hogy tisztelettel álljunk meg azok előtt, akik ennek a folytonosságnak generációkon át életet, fenntartói, továbbadói voltak.

I. SZÁMÚ MELLÉKLET

Id. Cserei Farkas testimoniuma a pünkösdi kegyes körmenet eredetéről
Kézirat: Püspöki Levéltár, Gyulafehérvár, 356/1780.
Tekintettel Nagy Imre (1862) közlésére.

Vagyon Csík Székben Somlyó nevezetű hely alatt Boldog Aszszonynak Szép temploma a P. Franciscanusok Klastromával; tiszteltetik ebben a nagy óltáron a Dicsőséges szent Szűznek egy gyönyörű régi faragott Képe. Nevezetes helye ez az odabé való Székelyeknek emlékezetes bucsújárásokkal, szokták esztendőnként meglátogatni azon képet Pünkösöd szombatján több jó tételmenyeknekis, de főképpen egynek tartván háládatos emlékezetit. Ezek a Székelyek mióta schythiai pogányságból kitértek, mind ekkoráig sok rendbéli háboruk, veszedelmek, üdök, Fejedelmek változása között is az igaz hitben megmaradtak. Elfajulván ettől a Blandrata György dögleletes (sic) tudománya után az ifjú János király, arra vetemedék, hogy már becsülete sem volt előtte senkinek, ha csak Szent-Háromság tagadó nem volt; végezéstis irata 1566 esztendőben Szent András nap tájban, hogy az Erdélyi birodalomban mindenk Blandrata Györgytől függjenek, és a tőle megválasztott papoktól hallgassanak, a kik pedig ezeket megháborítanak mind hitetlenek úgy büntetődjenek. E végezés mellé nem akarának állni a csiki Székelyek. Kerülgeté őket János király ígéretekkel és fenyegetésekkel is, de úgy sem mehete semire vélek, felmérgeződik azért, és a következő 1567ben sok fegyveres népet bocsáta reájok, hogy erőszakosan is kitérjenek az igaz hitből. Vala a többi között Allfaluban Gyergyóban, mely Csiknak fiu székje, egy buzgó Lelkű Isten féltő megyés Pap István nevű, ez jobbanis felbiztatá az állhatatosságra a népet, egytérte a Főrend is vélek, el Szánák mindnyájan magok, vagyonokat, életeket, régi Szent Hiteknek oltalmazására, s halálra lónek készebbek, mint attól való el szakadásra. El járák azért egymást, és azt végezek, hogy ilyen utolsó veszedelemben az egész nép fejenként kitsintől fogva nagyig házaikat, mindeneket oda hagyván ehez a Szent Képhez gyülekezzenek, s egy szível Lélekkel könyörögjenek az Istennek, hogy szentséges édes anyánk a magyarok régi nagy Aszszonyának érdemiért tekintse őket ilyen nagy Szükségekben. Egybe is gyülekekvén minden falukból oly készséggel, mintha mindnyájon halálra mentek volna, oda érkezének, és köszönték a Boldogságos Szüzet az ő szent képében és alázatosan kérék, hogy segitené őket, s nyerne malasztot az ő Szent Fiától közelgető veszedelmek eltávoztatására. Hírek érkezék azonban, hogy Udvarhely Szék felől nyomulnának bé feléjük az hadak; annál fogva ki választák magok közül valaki csak fegyvert foghatott, és rendre állitták az ott ki terjedett Szép mezőre, a fejár népeknek, öregeknek és gyermekeknek pedig meg parancsolák, hogy míg ők oda járnak, azon helyről ne távozzanak, hanem imádják Istent, és kérjék, hogy tőlők a Malasztok Anyjának érdemiért segítségét meg ne vonja. Evel az Aszszonyok, Leá-

nyok, Öregek, Gyermekek, kiki maga tehetsége szerént ujra is könyörgéshez fogának, a fegyveres nép pedig hasonló képpen imádkozva kezde eleibe nyomulni a János Király hadának. Vagyon Csik és Udvarhely Szék között egy rengeteg Nagy Erdő, ott szembe találkozáván fegyverre kele közöttök a dolog, nem hagyá Isten az igaz ügyet, feljül fordulának a Csíkiak, s jobb részét a Király hadának le vágák, a többi nyakra főre vissza szaladának. El végeződvén a verekedés, vissza fordulának a Csíkiak, mikor közelettek volna a Klastromhoz, elejekbe méne az hon maradott nép, s kimondhatatlan örömmel fogadák egymást, ugy együt zengő Szép dicsirettekkel a Templomba sietének, s ott a nagy hatalmu Szűznek Szép Képe előtt hálát adának az Úr Istennek, hogy őket az igaz hitnek üdözítői meg mentette. Történék ez a dolog említett 1567ben Pünkösöd Szombatyán, annak emlékezetire most is minden esztendőben azon a napon egybe gyűlvén oda, nem csak Csikból, Gyergyóból, Kászomból, Udvarhelyszékről de még Molduvából is mig által menetelek ugy meg nem szorulának, értem, hogy Kereszt alatt zengedező szép ének szóval jövéen oda, dicsirték az Istent, és az ő Szeplőtelen drága Szent Annyát. Sok bajok lón annak utána is János Királytól a Csikiaknak, de soha az hit dolgában meg nem adák magokat, sőt idővel az említett végezést is vissza mondaták az 1591 dik esztendőben ezen szókkal: A Csíkbéli Klastrom több oda valo helyekkel együtt, miért hogy onnét ez ideig is semmi némű üdőben a Romai Vallás ki nem irtódott, az odabéli Atyánkfiainak lelki isméretek meg nyugtatására maragyanak ezen állapotban, a mint ekkoráig voltak.

Krasznae in Sylvania Anno 1780 Mense Junio
Wolfgangus Cserei
Consiliarius Aulicus

2. SZÁMÚ MELLÉKLET

Pünkösdi beszéd Csíksomlyón 1802-ben Csedő Vazul ferences atyától
 Kézirat: OSZK Quart. Hung. 1435/3. 20–22.

De ugyan magyar nemzetünkről közelébb szólván emlékezem Székely nemzetemről Székely hazámról. Aholis tekéntem ezen Szerzet Templomban mint a Salamon Templomában levő Frigynek szekrényét Szűz Anyánk csudákkal tündöklő képét, kinek mely sok és nagy jó téteményit vette Székely hazánk édes nemzetünk ki tudná ma elő számolni? de ugyan hogy régi ős Atyáinknak ezen csudálatos képhez valo fogadásokról megemlékezzünk, s mi is magunkban ezen kötelességünket megújjítsuk le irom noha rövid(id)en ezen mái napi áitatosságnak mi voltát fundamentumát mely fundamentumnak számtalan részei mind azon által el hallgatván mindeneket csak egyedül nemes Nemzetünknek Tek. Cserei Farkas hazánkfiának írását előtökben betű szerént terjesztem melyből is egyedül megtudjátok mi légyen a Pünkösdi bucsujárás amely tudositást vett ki Magyar országot egy könyvből melynek neve *Geographia Mariana Regni Hungariae*. Vagyon Csik Székben Somlyo nevezetű hegy alatt egy Templom a T Pater Franciskánusok klastrommal együt, s ebben tiszteltetik a Nagy oltáron Dicsőséges Sz. Szűznek egy gyönyörű csudálatos régi faragott képe, nevezetes helye ez az odabé valo Székelyeknek melyet emlékezetes bucsujárásokkal szokták esztendőnként meg látogatni azon képet

pünkösöd szombattján több jó teteményeinek de főképpen egynek tartván háládatos emlékezetét.

Ezek a Székelyek, mivolta s szkítiai pogányságból kitértek, mind ekkoráig sok rendbéli háborúk, hadakozások, veszedelmek idők fejedelmek változása között is az igaz hitben megmaradtak; De elfajulván ettől a Blandrata György dögletes tudománya után az ifjú János király, arra vetemedék, hogy már becsüllete sem volt előtte senkinek hacsak a SS. Háromságnak tagadója nem volt. Végezést is írta 1566ikban Sz. András nap tájban, hogy az erdélyi birodalomban mindenek Blandrata Györgytől függenek, és a tőle választott papoktól hallgassanak, akik pedig ezeket megháborítanak, mint hitetlenek úgy büntetődjenek. E végezés mellé nem akarának állani a Csiki székelyek a többiekkel. Kerülgeti őket János király ígretekkel, fenyegetésekkel, de semmire sem mehet vélek; felmérgeledik azért és a következő 1576-i esztendőben sok fegyveres népet bocsáta reájok, hogy erőszagoson (sic) is kitérjenek az igaz hitből. Vala a többi között Nemes Gyergyó Székben alfaluban mely helység filiálisa a Csik széknek egy buzgó, Istenfélő, István nevezetű megyés pap, ez jobban is felbiztatá a népet az állhatatosságra, egyet érte a Nemes Főrendel is elszánák mindnyájan magokat, vagyonokat, életüket régi Sz Hiteknek oltalmazására, s halálra lőnek készebbek, mint attól való elszakadásra, eljárák azért egymást, és azt végezik, hogy ily utolsó veszedelemben az egész nép kicsintől fogva nagyig házaikat mindeneket oda hagyván ehez a szent képhez gyülekezzenek, és egy szívvel lélekkel könyörögnének az Istennek, hogy szentséges édes Anyjának a Magyarok régi nagy Asszonyának érdemeiért tekintse őket ily nagy szükségben. Egybe is gyülekezvén minden falukból oly készüllettel, mintha mindnyájan halálra kellett volna menniek, oda érkezének Csikban és köszönték a Boldogságos Szűzet az ő szent képében és alázatosan kérék, hogy segítene őket, s nyerne malasztot az ő Szent Fiától közelgető veszedelmek eltávoztatására.

Hírek érkezék pedig azalatt, hogy Udvarhelyszék felől nyomulnának bé feléjük a hadak, annál fogva kiválaszták maguk közül valakik csak fegyvert foghattak, rendre állíták az ott kiterjedt mezőre, a fejrénépeknek pedig az öregek és gyermekekkel megparancsolák, hogy míg ők oda járnak, azon helyről el ne távozzanak, hanem imádják az Istent, és kérék, hogy tőlök Anyjának érdemiért segítségét meg ne vonja. Ezzel az asszonyok, öregek gyermekek tehetségek szerént a buzgó könyörgéshez fogának, a fegyveres nép pedig nem különb ájtatossággal eleikbe kezdé nyomulni a János király hadjának. Vagyon egy rengeteg erdő Csik és Udvarhely között, ahol is a Csiki lázon szembe találkozván fegyverre kelének a Jésum és Mária nevében; de a Csikiak jobb részét a király hadjának le vágák maguk minden sérelme nélkül, a többi nyakra főre vissza szalada. Ezzel visszatérvén a Székely nemzet is a nevezett Klostromhoz nagy ének szóval zöld ágakkal, szembe tanálván elhagyott véreket nagy vígan s annál zengőbb énekszóval hálaadásra a Templomba menének, s ottan a nagy hatalmú Szűzet csudálatos képe előtt tisztelék. Történék ez a dolog 1567-ik évben Pünkösöd Szombatján amelynek emlékezetére most is minden esztendőben nemcsak Csik Gyergyó és Kászombol, hanem Udvarhely Székről is a megmaradott katolikusok el szoktak jóni efelett meghallván győzedelmes hadakozásokat a Csikiaknak igaz hitekért a Molduvai pápisták hálaadásul Mária tiszteletére csudálatos képéhez minden pünkösödben míg a Carenta nem akadályoztatta megjelentek tiszta fejér köntösben fejér kereszték és zászlókkal. Bizonyítja eztet Bálványos nevezetű havas, melyet evégre bírnak a Nemes Szent Péter megyének lakosi, hogy minden esztendőben

a Kárenta nem akadályoztatván tartozzanak nekik szállást s eledelt adni. De... vagyon az is, hogy abban az időben nemes Háromszéki K. atyáncfiai mint kötelességnek tartván parancsolat mellett jöttek ezen processzióba és az Leányok tiszta fejrben le bocsátott hajjal.

Nem különben nemes Gyergyai véreink is kötelességeknek tartották a pünkösdi processzióval Máriának tiszteletét kik afelett tartották s még ma is tartják, hogy előre egy processziót csupán lányokból állót tiszta fejrben öltözve hajuk leeresztve bocsátottak Máriának tiszteletére, hogy megemlékezni méltóztassék az 1567-ikben ős Atyáinkkal kötött jó téteményeiről, s most is minden eretnekségektől oltalmazza Néki felszentelt bemutatott hazánkat, ugyanez az oka annak is, hogy azon nevezett Szűz lányokból álló processzió pünkösöd napján elein megindul és zöld ágakkal valamint Noét a kibocsátott galamb zöld ággal vigasztalta és a vízörön megcsendesedéséről bizonyossá tette, úgy ők is új hírt jelentenének a hon maradottaknak. Ugyanez az oka annak is, hogy minden esztendőben máj napon szoktunk itten megjeleni Mária köszöntésére mert ugyanezen napon történt tiszta helyünknek minden mocsok nélkül való megoltalmazása a dögletes eretnekségtől.

Orrolják tehát, s ellenkezzenek sokan az új politikusok közül a pünkösdi processziókat neveték Szűz Anyánk csudatevő képét de mégis fennmarada, hogy Mária csudákkal teljes Anya, s ezen tiszta helynek minden eretnekség ellen védelmező pártfogója. Tehát K. népem, székely nemzetem nem tagadhatod régi ős atyáidnak Máriához tett fogadásokat, azért ujjítom Szent Pállal: Maradjatok meg atyám fiai a hitben emberkedjétek és erősödjétek meg. Oltalmazzatok magatokat tiszta helyeteket minden kerengő nemzetektől, kik juhok bőrében lappanganak, de nincs igaz hitetek, gerjesszétek fel magatokban igaz hiteteket folyamodgyatok Máriához minden szükségetekben mert ő nem csak esedezhet érettetek hanem esedezik is amint meg hallátok.

3. SZÁMÚ MELLÉKLET

Henter Antal emléktáblájának felirata 1817-ből (Boros 1994:133)

Emlékezetére azon győzelemnek, melyet 1559-ben pünköszt szombatján ezen a helyen nyert ifjabb János Zsigmond király hada ellen az a maga sz. hitét védelmező székely nép. Ezen alkotmányt emlete sep. Sz. Ivány Liber báró Henter Antal az Krisztus Rendjének arany keresztes vitéze az apostoli királyi és császári felség koltosos híve és nemes anya Udvarhely szék fő királybírója 1817.

4. SZÁMÚ MELLÉKLET

A hargitai csata említése gimnáziumi évkönyvben (Imets 1871:6)

Csík, Gyergyó és Udvarhely néhány falukkal, Marosszéken és a havas alatt egy néhány falu nem állottak el a régi avas-pápastaság mellől; és a királynak [Zsigmond] sem volt módja abban, hogy a papjokat persequálja, hanem a mai napig megmaradtak abban [Gr. Mikó:

Erd. Tört. Adatt I. 28.] Pedig persequálta, mert az unitária vallást Csíkban, melynek sikerült bérckoszorújában ősi hitét minden vallás-újítástól megóvni, fegyverrel akarta terjeszteni, de „nem volt módjába”; mert csapatait, a hitét szent lelkesedéssel védő belső székelység a Nagy-Erdőn (Csík s Udvarhely közt) szétverte, s gyalázatosan visszaűzte. [Gyfvári Füzetek II. 49–50. L. Kézirat a Batthányi könyvtárban.] A kath. hit e diadalának emlékét Csik-Somlyón kegyelettel üli meg évenként a kath. székelység.

JEGYZETEK

- * A dolgozat a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Első változata elhangzott a Hajnal István Kör konferenciáján Szécsényben, 2000. augusztus 25-én.
1. Itt most csak néhány fontosabb munkát említve (időrendben): Bethlen 1782–1793 (forrásairól lásd Svéda 1938); Kállay 1829; Kemény–Nagyajtai 1837/1845; Kővári 1859/1866; Hunfalvy 1864; Hankó 1896; Gagyi 1912; Szádeczky Kardoss 1927; Jancsó 1931; Asztalos 1936; Demény 1976; Köpeczi 1986. Vitos Mózes (1894:918–920) érdekesen megkerüli a kérdést: magát a János Zsigmonddal vívott hargitai csatát nem említi, ám általánosságban céloz a katolikusok erős hithez ragaszkodására pünkösddel kapcsolatban. Megemlíti az ellenállást Boga (1914), ám *nem* az általa ismerttetett Lakatos István 17. századi *Siculia...* kéziratából merítve, hanem Eröss József (1913) könyvére hivatkozva: olyan látszatot kelte, mintha azt Lakatos maga is elbeszélte volna. Egy másik 17. századi jezsuita író, Bzenszky Rudolf 1699-ből származó kézírata elérhetetlen a gyulafehérvári Battyáneumban; első, földrajzi részét ismertette Banner János (1913). Természetesen az áttekintendő irodalom olyan bőséges, hogy elvileg nem lehet kizárni újabb adatok felszínre kerülését.
 2. „Haynald Lajos kalocsai érsek Pestmegye évnegyedes közgyűlésén a jezsuiták mellett tartott beszédében az unitáriusokról is megemlékezett. Felhozta János Zsigmond hadjáratát a székelység körében az unitárius vallás terjesztése érdekében, melyen a lelkes székel asszonyok konyhaszükszökökkel felfegyverkezve kivonultak a férfiakkal a nagy erdőre, hogy ott bevárják János Zsigmondot, ki vallási meggyőződésükön erőszakot akart elkövetni, és a győzelem az övék lett. Ez legalább egy történeti adat; de a jezsuiták melletti hatalmas érvelése, reméljük, sem Arad, sem N.-Szeben városait nem ingatták meg a jezsuiták kitiltása érdekében Pestmegyével is közölt kérvényök fenntartása érdekében” (Ferencz–Kovácsi 1872).
 3. Az ő híradása nyomán 1998 májusában volt alkalmam látni az eredeti, mindössze háromoldalas kézírásos iratot a gyulafehérvári Püspöki Levéltárban, a helyén, a megadott 356/1780. szám alatt. Címe: Testimonium Ill(ustrissi)mi D(omi)ni quondam Wolfgangi Cserei De Origine Processionis et Devotionis Pentecostalis. Az első sor latinul: In Geographia Mariana Regni Hungariae de Statua Csikiensi habentur sequentia: s magyarul folytatódik: Vagyon Csik Székben... A felzeten: Wolfgangi Cserei Testimonium de Origine Processionis et Devotionis Pentecostalis in Csik, 1780 Junii Nro 356.
 4. Katona György nevének említésével ugyanazt a szöveget közli (hivatkozás nélkül) Domokos Pál Péter is (1979:6–9).
 5. Érdekes a vonatkozó szöveget szó szerint idézni: „A religió dolgából végeztetett volt, ez előtt is egyenlő akarattal megtekintvén, hogy mindeneknek felette, minden keresztyének isteni dolgot kelljen szemé előtt viselni, hogy ez előtt való articulusok tartása szerint, az evangelium praedikálása, semminémű nemzet között meg ne háboríttassék, és az isten tisztessége, nevedése meg ne bántassék, sőt inkább minden bálványozások és isten ellen való káromlások közülük ki

tisztíttassanak, és megszűnjenek, most is azért újabban végeztetett, hogy ez birodalomból minden nemzetség közül efféle bálványozások kitöröltessenek, és az istennek ígéje szabadon hirdettessék kiváltképpen pedig az oláhok között, kiknek pásztori vakok lévén, vakokat vezetnek, és eképpen mind magokat, mint a szegény kösséget veszedelemre vitték.

Azokhoz, kik az igazságnak engedni nem akarnak ő felsége parancsolja, hogy György (Blandrata György, M. T.) püspökkel superintendenssel az bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmire menjenek (sic), kik, ha úgy is az megértett igazságnak helyt nem adnának, eltávoztassanak, vagy oláh püspök, vagy papok, a vagy kalugerek lesznek, és mindenek csak az egy választott püspökhöz György superintendenshez és az ő tőle választott papokhoz hallgassanak, a kik pedig ezeket megháboríttanák, hitlenségnek penájával büntetessenek” (Szilágyi 1877: 326–327).

6. Vö. a madéfalvi veszedelem idejéből származó jegyzetek fordítása és kommentárja: Nagy 1956; iskolatörténeti és rendtörténeti adatok: Sávai 1997. Részletes kivonatokat készített Loseiner munkáiból az 1940-es években Endes Miklós (1943), aki könyvében (1938) is sokszor támaszkodott rá.
7. Kolozsvári Pál jézustársasági atya beszéde és a kolozsvári jezsuita Domus Historia feljegyzése; Balázsffi Mihály egykori nevezetes szónok írott emlékei; Teleki József *Hálaadó dicséret* című könyvének feljegyzései. Ezek egyikét sem látta senki első kézből Loseiner óta; nem zárható ki, hogy valamelyik valahonnan még előkerülhet.
8. Csedő Vazul ferences szónok mellett szól, hogy ugyanazzal a kézírással fennmaradt Kolozsvárott egy temetési beszédgyűjtemény, amelyről Pap Leonárd ferences történész a György József (elveszettek hitt és előkerült) tabelláinak felhasználásával kiderítette, hogy ki lehetett a szerzője. (Az ő önzetlen segítségét e helyen is megköszönöm.) A kötet papírjának vízjele „1798”. További Csíksomlyón elmondott beszédek találunk még a következő lapokon: 1803-ból: 34, 36, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56; 1802 Pentecostes: 61, 63.
Csedő (István) Vazul szül. Csíkszentgyörgyön 1737, beölt. 1756. febr. 5., felsz. 1761. aug. 27. Meghalt Székelyudvarhelyt 1808. aug. 13. (György 1930: 488) Eszerint tehát nemzedéktársa volt Loseiner Leonárdnak.
9. Jordánszky 1836[1988]:136–138. Ez a szöveg számos kisebb szövegszerű eltérést tartalmaz a levéltárban őrzött szöveghez képest; lehetséges, hogy Jordánszky egy (Esztergomba került) másik másolatot láthatott, ahogy arra Tüskés és Knapp utalnak (1988:38–39). Mivel a reprint kiadás hozzáférhető, nem idézem.
10. „A Cserei úrtól le írt történetről a Klastrom Jegyző Könyvin kívül még írt Pr. Mihályfi Balázs franciskánus szerzetes könyvének 3dik résziben a 8dik szám alatt – ki születvén 1678-ban erősíti, hogy gyermek korban látta a Mólduvai híveket zászló alatt külön seregben jöni Somlyóra a Pünkösdi ájtatosságra; – és hallotta akkorban hogy a Gyergyó Alfalvi Zászló vagyis Hadijel alatt való jövele a népnek lett volna eredete annak hogy Lobogók alatt járulnak oda a keresztény hívek; utána teszi azt is hogy az időben megérkezvén Somlyóra István nevezetű Alfalvi megyés pásztor zászlói, némely buzgó szerzetes prédikátorok a klastrombeliek közül az egész serget újabban is Zápolya János igyekezete ellen felbuzdította, és elől menvén kényszerítette Hadi sergét Udvarhelyszékre vissza nyomolni. – Ez a belső és az időhöz közelebb eső szó nem jegyez az ütközésről nyilván. – Megvallom magam se hallottam az öregektől hogy éppen megütköztek volna, hanem azt igen, hogy a Kém megvívén a hírt Zápolya fejedelemnek mely nagy sereg kíván ellent állni; és hogy az új vallást semmiképpen el nem akarják fogadni; mire Zápolya azt mondotta volna: hagyjuk hát őket a maguk vakságokban. – De az is lehet, hogy ez a felelet kivonatja annak a gyulafehérvári fennebb írt végzésnek, mely az íráson kívül hagyományban is fennmaradott. Halom se látszik az említett Kőkeresztnél, holott szokása a nemzetnek, hogy út félen, ha csak egy ember is halt meg, annak sírdombjára követ vagy fácskát veszenek, milyenek ország szerte láthatók” (Erős é. n.:6).

Erős Modesztől egy másik kéziratot (*A Nép ezen helynél való buzgóságának okairól*) Sávai János (1997:104–105) idéz, amit egy plébániai levéltárban a tanítványai helyeztek el aranymiséje alkalmából (nem mond pontosabbat). Az idézett szöveg nem pontosan követi Csereyt, de semmiel nem tartalmaz többet vagy kevesebbet.

11. „Ismeretesebb íróink, ki Erdély történetét megírták, világosan ugyan nem említik János Zsigmondnak ezen vallási ügyben viselt hadát, de azok, a miket több íróink, különösen Forgách Ferenc, Szegedy János, Pálma, Fasching Ferenc s több mások János Zsigmondról s az ő tetteiről, Blandrata György nagy befolyása- s merényleteiről följegyeztek, eléggé igazolják a dolog valóságát, s mutatják, hogy ők a kath. vallást s annak híveit keményen üldözték, s a socinianismust erőszakosan terjesztették” (Balássy 1856:99).
12. „A református Wesselényi a házasságkötéskor reverzálist adott katolikus »feleségének maga hitében leendő nem háborgatása felől«. Azonban az történt, hogy az asszony ura vallását készült felvenni. Szülei és Batthyány püspök is »atyai hivatala szerint« a vallásváltoztatást meg akarta akadályozni. A hathetes vallásoktatást, amely ilyen esetre az érett megfontolás céljából elő volt írva, a püspök maga óhajtotta elvégezni. Az uralkodó, II. József és a Főkormányzók belevonódtak a tárgyalásokba, amelyek az ügy körül kialakultak. Az asszony végül is vallást változtatott” (Bíró 1941: 624).
13. „A vallásos Cserey Farkas az Isten anyjának tiszteletére könyvkiadást tervezett, amelyben a Loretói litánia mondásinak sorrendjében dicsőítő verseket szerkesztett. Emellett az Isten Anyjának tiszteletére szentelt templomokról, oltárokról képeket gyűjtögetett. Törekvésében Batthyány őt támogatta, részére képeket másoltatott, miközben az elért eredmények közlésével és javaslataival saját lelki világába és munkásságába is bevilágított. [...] Az Isten Anyjának tiszteletére vonatkozólag – írta Csereynek – saját irataiban is talált feljegyzéseket. Ezeket elküldi, és a további kutatással sem fog felhagyni, majd értesítette őt, hogy az Isten Anyja tiszteletére felállított templomok és oltárképek jegyzékét a sárosszegyi plébánosoktól, hasonlólag a Heves megyeiekétől összeszedve, rövid idő alatt megküldi. A kért képeket le fogja rajzoltatni. Értesítette Csereyt, hogy az eger-szalóki kép lemásolása munkában van. Ígérte, hogy a Bereg megyéből kapott tudósításokat is Csereyhez juttatja, kérdezve őt, hogy mely megyéből kíván még értesítést. Batthyány várta Cserey elhatározását, Egerben fogja-e munkáját kinyomatni. Fogjanak hozzá a nyomtatáshoz – bízta őt –, gondja lesz rá, hogy a költség nagy ne legyen. Erdélyi vonatkozásban említést érdemel, hogy Batthyány értesítette Csereyt, hogy kezébe került bizonyos írott könyv, amelyben az erdélyi országgyűlések végzései foglaltnak az 1578–1650 közötti évekből” (Bíró 1941:622–623).
14. Erről a munkáról három évvel megjelenése után már említést tett Horányi (1775:8).
15. Ugyanezt a történetet magától Abafi Ilonától is ismerjük: fennmaradt és előkerült az a tanúkihallgatási jegyzőkönyv, amelyet a somlyói kegyszobor csodatételeit vizsgáló püspöki bizottság készített. Vö. Bárh (2000:48). A történetnek külön jelentőséget ad a pontos helymegjelölés, amely megegyezik a hargitai csata helyszínével.
16. E történetekhez saját csíksomlyói jegyzeteimen kívül felhasználtam Endes Miklósnak Losteiner Chronicájából készült kéziratot kivonatait is: OSZK Fol. Hung. 2101.
17. A Csíksomlyó Ferences Rendházban és a Csíki Múzeumban őrzött kéziratok források (rövid felsorolásukat lásd Kelemen é. n.) közül számos tartalmaz adatokat azokról a 18. századi donátorokról, akiktől az inventáriumokban feljegyzett offerek származnak. Ezeknek társadalmi szempontú vizsgálata közelebb vihet sok homályos pont megvilágításához.
18. Megtalálható Csíkszeredában, a Csíki Múzeumban 4125. szám alatt.
19. „...a táj és nép egységének különös, erősen szembeszökő sajátossága, hogy múltját mítosszá tudta magasztosítani régi időkben, s ez a mítoszképző ereje úgyszólván ma is megvan. [...] Talán a legjellegzetesebb a Csíki Székely Krónika esete. Ez a írásmű, amely a legrészletesebben elmondja a székelység őstörténetét, annak minden egyes apró epizódját, állítólag 1533-ban

Csík székházában készült. 1695-ben a megye lemásoltatta volna, 200 évvel később Farkas János újra leírta, s e másolatot Székely Márton kezdeményezésére 1818-ban Székely Mihály nyomtatásban is közreadta. A XIX. századi pragmatikus történelemtudomány ezt a csodálatos eseményekkel átszótt írásművet hamisítványnak minősített – lehet, hogy joggal. Azonban az a tény, hogy 12–150 év előtt a hagyományok és mesék ilyen tömegének összefoglaló nemzeti krónikává építése ennyi írástudó embert érdekelt, véleményem szerint önmagában is érdekes történelmi jelenség, s a székelység lelki alkatához tartozó lelki tünetnek tetszik. Épp e korban se szeri, se száma a hasonló jelenségeknek” (Bierbauer 1986:415–417).

IRODALOM

ASZTALOS MIKLÓS

1936 Erdély története. In *A történelmi Erdély*. Asztalos Miklós, szerk. 175–360. Budapest: Erdélyi Férfiak Egyesülete.

BALÁSSY FERENC

1856 Csik-Somlyó. Religio I. félév 13:97–100; 14:105–108.

BÁLINT JÁNOS, szerk.

1901 *A Bukaresti Szent István Egyesület Emlékkönyve*. Bukarest.

BALOGH ÁGOSTON

1872 *Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum*. Eger.

BÁNDI VAZUL

1901 *Zarándoklásunk célja, a csíksomlyói kegyhely ismertetése*. In *A Bukaresti Szent István Egyesület Emlékkönyve*. Bálint János, szerk. 24–41. Bukarest.

BANNER JÁNOS

1913 *Erdély leírása a XVII. századból*. Jászberény: Novotha Andor.

BÁRTH JÁNOS

2000 *A vígasztaló Napbaöltözött Asszony*. Szeged: Agapé.

BENEDEK FIDÉL

é. n. *A csíksomlyói ferences kolostor története I. rész: 1440–1640*. Kézirat.

1967 *A csíksomlyói búcsújárás eredete*. Kézirat: OSZK Quart. Hung. 4401/4.

BENKŐ KÁROLY

1853 *Csik Gyergyó és Kászon Leírások...* Kolozsvár: Ev. Ref. Tanoda.

BETHLEN WOLFGANG

1782–1793 *Historia de rebus Transylvanicis*. Ed. Secunda. Nagyszeben.

BIERBAUER VIRGIL

1986 Székelyföld templomairól. In Ódon Erdély. Sas Péter, szerk. II. k. 403–428. Budapest: Magvető.
(Eredeti: Magyarstudomány I [1942]: 140–154.)

BÍRÓ VENCEL

1941 Gr. Batthyányi Ignác levelei az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárában. Pásztortűz XXVII
(12):621–624.

BOGA ALAJOS

1914 Székelyföld történetírója a XVII. században (Lakatos István). Kolozsvár: Szent Bonaventura.

BOLDIZSÁR DÉNES

1930 A csíksomlyói pünköszt szombati búcsu eredete. Dej: V. Roman könyvnyomdája.

BOROS FORTUNÁT

1994–1943 Csíksomlyó, a kegyhely. Csíkszereda: Pallas Akadémia.

CSEDŐ VAZUL

1802 De Vigilia Pentecos. 1802, continuatio Anni... Kézirat: OSZK Quart. Hung. 1435/2. 20–22.

CSEREY FARKAS

1772 Isten anyjának, szűz Máriának lorétomi litániában lévő nevezetek rendjén folyó dicsérete.
Bécs. (Reprint: Budapest, 1999.)

DACZÓ ÁRPÁD (P. LUKÁCS OFM)

2000 Csíksomlyó titka. Csíkszereda: Pallas Akadémia.

DEMÉNY LAJOS

1976 Székely felkelések a XVI. század második felében. Bukarest: Politikai Könyvkiadó.

DOMOKOS PÁL PÉTER

1979 „Édes hazámnak akartam szolgálni”. Budapest: Szent István Társulat.

EGYED EMESE

1990 Szép Szűz Máriska sír. Helikon I.

EGYETEMES MAGYAR ENCYCLOPAEDIA

1869 VII. kötet. Pest: Emich Gusztáv.

ENDES MIKLÓS

1938 Csík-, Gyergyó-, Kászonszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Buda-
pest.

1943 Kivonatai Losteiner Chronologicájából. Kézirat: OSZK Fol. Hung. 2101.

ERŐS FERENC MODESZT

é. n. A Szűz Mária képe és pünkösdi gyűlekezet Csík-Somlyón. Kézirat: OSZK Fol. Hung 3170.

1852 A Szűz Mária képe és pünkösdi gyűlekezet Csík-Somlyón. Brassó.

ERŐSS JÓZSEF

1913 A székekelyek története. Kézdivásárhely: Túróczy I.

ESTERHÁZY PÁL

1690 Az egész világonlevő Csudálatos Boldogságos Szűz Képeinek Rövideden föl tet Eredeti... Nagyszombat.

1696 Mennyei korona... az az egész világonlevő Csudálatos Boldogságos Szűz Képeinek Rövideden föl tet Eredeti... Nagyszombat.

FÁY ZOLTÁN

1999 Ferencesek Gyöngyösön. Budapest: Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány.

FERENCZ JÓZSEF – KOVÁCSI ANTAL

1872 Keresztény magvető. VII. kötet.

FERENCZI KÁROLY

1893 Szentbeszéd, melyet a csíksomlyói pünkösdi búcsún 1893-ik évben mondott FK gyergyó-szentmiklósi lat. szert. plébános és esperesköri jegyző. Gyergyó-Ditró.

GAGYI Sándor

1912 Erdély vallásszabadsága a mohácsi véstől Báthori Istvánig. Budapest: Heller I. és M. Studio.

GALLA FERENC

1934 A csíksomlyói ferences kolostor viszontagságai Bethlen Gábor idején. In A Klebelsberg Kúnó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. 283–302. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

GEGŐ ELEK

1838 A moldvai magyar telepekről. Buda: Magyar Királyi Egyetem.

GY. A.

1995 Csíksomlyó – a pünkösdi csoda. Erdélyi Napló május 31:12.

GYÖRGY JÓZSEF

1930 A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Cluj-Kolozsvár.

GYÖRFFI PÁL

1989 Az erdélyi Ferences Kustódia története. Latinból fordította és a bevezetést írta Domokos Pál Péter. Budapest.

HANKÓ VILMOS

1896 Székelyföld. Budapest: Akadémiai (Reprint, 1993).

HOBBSAWM, ERIC – RANGER, TERENCE, EDS.

1983 The Invention of Tradition. Cambridge: Cambridge University Press.

HOFER TAMÁS – NIEDERMÜLLER PÉTER, SZERK.

1987 Hagomány és hagyományalkotás. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.

HORÁNYI ELEK

1775 Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum... Bécs.

HUNFALVY JÁNOS

1864 Magyarország és Erdély eredeti képekben. Darmstadt.

IMETS FÜLÖP JÁKÓ

1871 A székely nemzet mozgalmi a nemzeti fejedelmek alatt. In A csíksomlyói róm. kath. VI. osztályu gymnasium Tudósítványa az 1870–71. dik tanévről. 1–12. Marosvásárhely.

JAKÓ ZSIGMOND

1976 A torockói legenda születése és kritikája. In Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. 62–79. Bukarest: Kriterion.

JORDÁNSZKY ELEK

1836 Magyarországban s' az ahhoz tartozó Részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása. Pósonban: Belnay. (Reprint: 1988 Budapest: Akadémiai Kiadó.)

KÁJONI JÁNOS

1991 Fekete könyv. Az erdélyi Ferences kuszódia története. Kájoni János Kézirata 1684. Madas Edit, sajtó alá rendezte. Szeged: Scriptum Kft.

KÁLLAY FERENC

1829 Históriai értekezés a nemes sékely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben. Nagyenyed: Ref. Kollégium.

KATOLIKUS LEXIKON Diós István, szerk. Budapest: Szent István Társulat.

KELEMEN KATALIN

é. n. Csíksomlyó bibliográfia. Csíkszereda: Megyei Könyvtár.

KEMÉNY JÓZSEF – NAGYAJTAI KOVÁCS ISTVÁN

1837–1845 Erdélyország története tára I–II. Kolozsvár.

KÖPECZI BÉLA, főszerk.

1986 Erdély története. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KŐVÁRI LÁSZLÓ

1859–1866 Erdély történelme I–VI. Kolozsvár.

LÉSTYÁN FERENC

1996 Megszentelt kövek. Kolozsvár: Gloria Kiadó.

LÉVAY MIHÁLY

1935 A boldogságos Szűz Mária élete, tisztelete, szenthelyei, legendái. Budapest: Franklin Társulat.

MOHAY TAMÁS

- 1992 Hagyomány és hagyományalkotás a csíksomlyói búcsún. *Művelődés* 41 (5):26–27.
1996 Térszerveződés a csíksomlyói pünkösdi búcsún. *Néprajzi Értesítő* 78:29–58.
1997 Hagyomány és hagyományteremtés a csíksomlyói búcsún 1990-ben. *In Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* Laczkovics Emőke, szerk. 130–148. Veszprém–Debrecen: Laczkó Dezső Múzeum.

MTI (szerző nélküli híradás)

- 1995 Csíksomlyói búcsú. *Romániai Magyar Szó*, június 5.

NAGY IMRE

- 1862 A csíksomlyói tanoda és nevelde. *In Gyulafehérvári Füzetek* II. 30–101. Kolozsvár.
1957 Történelmi Adatok a Vitéz Székely Nemzet Életéből Losteiner Leonárd Krónikás Gyűjteménye után. Közli Nagy Imre gimn. tanár 1861. *In Csíki Múzeum Közleményei*, 1956. Csíkszereda: Csíki Múzeum.

NEDECZKY LADISLAUS

- 1739 *Fontes gratiarum Marianum... Claudiopoli.* Kolozsvár.

ORBÁN BALÁZS

- 1869 *A Székelyföld leírása* II. k. Csík-szék. Pest: Ráth Mór.

PÁLFI GÉZA

- 1975 *A Napba öltözött asszony.* *Szolgálat* 27:55–57.

PÁLMAJ JÓZSEF

- 1901 *Háromszék vármegye nemes családjai.* Sepsiszentgyörgy: Jókai Nyomda Rt.

RUGONFALVI KISS ISTVÁN

- 1939 *A székely nemzet története.* *In A nemes székely nemzet képe.* Rugonfalvi Kiss István, szerk. I. k. 41–447. Debrecen: Lehotai Pál.

SÁVAI JÁNOS

- 1997 *A csíksomlyói és a kantai iskola története.* Szeged: Agapé. /Documenta Missionaria II/II./

SIMÉN DOMOKOS

- 1999 *A csíksomlyói búcsú folklorizálódott eredethagyományai.* *In Vallási néprajz* 10. Küllös Imola, szerk. 129–138. Budapest: Református Egyház Teológiai Doktorok Kollégiumának Egyházi Néprajzi Szekciója.

SOÓS SÁNDOR

- 1996 *Csíksomlyó.* Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága.

SVÉDA PÁL

- 1938 *Bethlen Farkas históriája.* Pécs.

SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS

- 1911 *A Csíki székely krónikáról.* Budapest. /Értekezések a Történettudományok Köréből I./
1927 *A székely nemzet története és alkotmánya.* Budapest: Hargitaváralja J. Sz. K.

SZÉKELY LÁSZLÓ

1995 Csíki áhitat. Budapest: Szent István Társulat.

SZILÁGYI SÁNDOR

1877 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. 2. k. (1556 szept. – 1576 jan.). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

SZLÁVIK FERENC

1907 Kéziratos iskolai drámák. *In* A csíksomlyói római katolikus gimnázium értesítője az 1906–1907. évről. 1–43. Csíkszereda.

TANKÓ GYULA

1996 Gyimesi szokásvilág. Székelyudvarhely: Erdélyi Gondolat.

TIMA DÉNES

1907 A csíksomlyói segítő Mária. P. Loseiner krónikája és más latin források nyomán. Kolozsvár: Szent Bonaventura.

TÓDOR CSABA

1999 Oka volt-e János Zsigmond a csíksomlyói búcsúnak? *Művelődés* 52(5): 24–25.

TÜSKÉS GÁBOR

1993 Búcsújárás a barokk kori Magyarországon. Budapest: Akadémiai Kiadó.

TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA

1988 Utószó. *In* Magyarországban s' az ahhoz tartozó Részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leírása. Jordánszky Elek. 1–49. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VITOS MÓZES

1894 Csíkmegyei füzetek. Csíkszereda: Györgyjakab Márton.

VOFKORI LÁSZLÓ

1998 Székelyföld útikönyve. Budapest: Cartographia Kft.

TAMÁS MOHAY

The foundation of a feast: the Whitsun Pilgrimage of Csíksomlyó in a new light

The Whitsunday pilgrimage of Csíksomlyó in Transylvania is considered to be an old and significant feast. Csíksomlyó is a traditional pilgrimage site, where – for centuries, under the leadership of Franciscan monks – festive practices came into being which retained a certain continuity even in the midst of changing historical circumstances. Following the 1949 banning of the public pilgrimage, for forty years the feast took place surreptitiously as it were, often stretching the limits of the tolerance of the authorities. Since 1990 the crowd attending the Whitsunday pilgrimage at Csíksomlyó outstrips all previous ones, and in its composition increasingly includes the entire Hungarian language territory and beyond. My essay examines two aspects of the pilgrimage, on the one hand I re-examine its origin story, on the other its continuity. According to the origin story, the pilgrimage first began in 1567. Its myth-like qualities and an examination of the written sources as well as a two-hundred-year hiatus in them lead us to believe that we have to do with a “constructed tradition”. The other recurring narrative deals with the continuity of the pilgrimage: according to this the Seklers, and later the Catholic Hungarians of Transylvania have been present continuously on Whitsunday at Csíksomlyó. Historical sources – of which there is quite a substantial amount – indicate that the situation is not as simple as this, that is to say there were interruptions and re-beginnings. In light of this, the question becomes what kind of changes did the interruptions in the continuity of the pilgrimage bring about both in the practices of the feast and in the discourses surrounding it.